

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ
ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΙΑΝ *

3. Συστηματικὸς κλάδος τῆς Θεολογίας.

Καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ συστηματικοῦ κλάδου τῆς Θεολογίας ἐπετελέσθησαν σημαντικαὶ πρόοδοι, δημοσιευθέντων σπουδαίων ἔργων. Οὕτως, ὁ Ζ. Ρώσης (†1933) ἐδημοσίευσε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, πραγματείας Περὶ ἐνώσεως πασῶν τῶν θρησκειῶν καὶ ἐκκλησιῶν (1868), Περὶ τῆς οὐσίας ἐν τοῖς δόγμασι τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν (1903), Σύστημα Δογματικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολ. Ἐκκλησίας (Α΄ 1903) καὶ διαφόρους πραγματείας ἀναφερομένας μάλιστα εἰς τὰς σχέσεις Ὁρθοδοξίας καὶ Παλαιοκαθολικισμοῦ, περὶ ἧς ἰδιαιτέρως διέτριψεν¹. Ὁ Ι. Μεσολωρᾶς (†1942) ἐδημοσίευσε, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Συμβολικὴν εἰς δύο τόμους (1883—1904)². Ὁ Χρ. Ἀνδροῦτσος (†1935) ἐδημοσίευσεν ἄλλα τε καὶ μονογραφίας περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος (1896), περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικῶν χειροτονιῶν (1903), Περὶ τῶν βάσεων τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν (1905), Δογματικὴν μεταφρασθεῖσαν καὶ εἰς ξένας γλώσσας (1907), Δογματικὰς μελέτας (Α΄ καὶ Β΄ 1907—1908), Συμβολικὴν (β΄ ἔκδ. 1930) καὶ Ἠθικὴν (1925)³. Ὁ Β. Ἀντωνιάδης (†1931) ἐδημοσίευσε, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Χριστιανικὴν Ἠθικὴν. Ὁ Μητροπολίτης Πενταπόλεως Νεκτάριος Κεφαλάς (†1920) ἐδημοσίευσε ἄλλα τε καὶ Χριστολογία καὶ Ἠθικὴν καὶ πραγματείας περὶ Μνημοσύνων καὶ περὶ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων. Ὁ Ν. Ἀμβράζης, ἐπραγματεύθη περὶ τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἑτεροδόξους (1900). Ὁ Ἀρχιμ. Πολυκ. Ζάχος, ἐπραγματεύθη περὶ προορισμοῦ (1911). Ὁ Κ. Δυοβουνιώτης ἐδημοσίευσε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὰς μονογραφίας Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς (1903), Ἡ μέση κατάστασις τῶν ψυχῶν (1904), Τὰ μυστήρια τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (1913), Περὶ ἐνώσεως τῆς Ἀγγλικ. Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου (1932), Ἡ Δογματικὴ τοῦ Χρ. Ἀνδρούτσου κρινομένη (1907) καὶ Ὁφειλομένη ἀπάντησις (1908), καὶ Καθορισμὸς ἔξωθεν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας (1937). Ὁ Δ. Μπαλιάνος, ἐδημοσίευσε ἄλλα τε καὶ τὰ ἑξῆς: Εἶναι ἡ Ὁρ-

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σελ. 112.

1-2. Περὶ ἀμφοτέρων τῶν καθηγητῶν τούτων ὄρα τὸ τεύχος ὑπὸ τὸν τίτλον Ἑορτασμοὺς ἐπιστημονικῆς δράσεως Χρ. Παπαδοπούλου, Ζ. Ρώση, Ι. Μεσολωρᾶ (1934) καὶ δὴ καὶ τὸ Ἐπιστημονικὸν μνημόσυνον τοῦ Ζ. Ρώση ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου (1935).

3. Ὁρα Π. Μπρατσιώτου, Χρ. Ἀνδρούτσος (1938).

θόδοξος Ἐκκλησία κοινωνία λατρείας ; (1904), Ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας (1904), Ἡ περὶ ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἐπιστημονικῆ γνώσις (1905), Εἶναι ἡ Θεολογία ἐπιστήμη (1906, μετεφρ. καὶ σερβ.), Κρίσεις περὶ τῆς Δογματικῆς τοῦ Χρ. Ἀνδρούτσου (1907), Τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας περὶ τῆς Ἀγ. Τριάδος (1911), Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δογμάτων (1919), Σύμβολα καὶ συμβολικὰ βιβλία (1919), Ἐκκλησία καὶ Ἔθνος (1938, ἐδημοσιεύθη καὶ γερμανιστί), Ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας ἐκκλησίας (1940, ἐδημοσιεύθη καὶ γερμαν.). Ὁ Φ. Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς ἐδημοσίευσε, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Ἐγκυκλοπαιδείαν τῆς Θεολογίας (1905). Ὁ Ἀ μ. Ἀ λ ι β ι ζ ἄ τ ο ς ἐδημοσίευσε ἄλλα τε καὶ Ἡ ἀδιάκοπος συνέχεια τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῆς ἀδιαίρετου ἐκκλησίας (1934, ἐδημοσιεύθη καὶ ἀγγλ.), Ἀφοπλισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς (1934), *The Ministry and the Sacraments* (1937), Ἡ σύγχρονος θέσις τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας (ἐδημοσιεύθη καὶ γερμαν. 1937), Ἐκκλησία, κράτος καὶ Ἔθνος (1937), Τὸ κύρος Ἀγγλικῆς Ἱεροσύνης (1940). Ὁ Π. Μ π ρ α τ σ ι ώ τ η ς ἐπραγματεύθη καὶ περὶ αὐθεντίας καὶ ἐλευθερίας ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ (1931), περὶ διαλεκτικῆς Θεολογίας (1931), περὶ τῆς Θεολογίας τοῦ Em. Brunner (1937), περὶ ἐκκλησίας, κράτους καὶ ἔθνους (ἐδημοσιεύθη καὶ γερμαν. ἐν τῇ *Internationale Kirchl. Zeitschrift* 1936), περὶ θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ γνωρισμάτων τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας (ἐδημοσιεύθη καὶ γερμαν. ἐν τῷ περιοδικῷ *Kyrios* 1937), περὶ τῆς χριστιαν. ἀνθρωπολογίας κατὰ Brunner (1939) καὶ περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλικ. χειροτονιῶν (1939). Ὁ Κ λ. Σ τ ρ α τ ι ώ τ η ς ἔγραψεν Εἶναι ἡ θεολογία ἐπιστήμη ; (1911) καὶ Θρησκεία καὶ Ἠθικὴ (1911). Ὁ Π. Τ ρ ε μ π έ λ α ς ἐδημοσίευσε δύο πραγματείας περὶ δικαιώσεως (1919 καὶ 1921) καὶ ἄλλας περὶ τῆς ἠθικῆς τελειότητος τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον (1930), περὶ κοινωνίας τῶν Ἁγίων (1937) καὶ περὶ θεοπνευστίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς (1938). Ὁ Ἀ ρ χ ι μ. Ε ὕ ἄ γ γ. Ἀ ν τ ω ν ι ἄ δ η ς ἐδημοσίευσε πραγματείαν περὶ θεοπνευστίας (1938). Ὁ Ἰ. Κ α ρ μ ῖ ρ η ς ἐδημοσίευσε μονογραφίαν περὶ Παχωμίου Ρουσάνου καὶ ἀνεκδότων δογματικῶν αὐτοῦ ἔργων (1935), περὶ Μητροφάνους Κριτοπούλου (1937), Περὶ Ὀρθοδοξίας καὶ Προτεστантиσμοῦ (1937), περὶ τῆς εἰς Ἄδου καθόδου τοῦ Χριστοῦ (1939) καὶ πραγματείας ἱστορικοδογματικῆς καὶ ἄλλου περιεχομένου ἐν θεολογικοῖς περιοδικοῖς καὶ ἐν τῇ θρησκευτ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, οἷα εἶναι ἡ περὶ ἔξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας (1938), ἡ περὶ ἔσχάτων διδασκαλίᾳ τοῦ Ἱεροσολύμων Δοσιθέου (1943—1945), Τὰ συμβολικὰ κείμενα τῆς Ὀρθοδ. Ἐκκλησίας (1940), Ἡ διαίρεσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἐνωτικαὶ προσπάθειαι (1946), Ἐτερόδοξοι ἐπιδράσεις ἐπὶ τὰς ὁμολογίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος (1947), Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγον Λατινικὴ ὁμολογία πίστεως τοῦ 1274 (1947)· ἐπὶ δὲ τούτοις ἐξεπώνησε

καὶ μετάφρασιν ἑλληνικὴν τῆς Θεολογικῆς Σούμας Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου μετὰ μακρῶν προλεγομένων (Α' 1935 καὶ Β' 1939). Ὁ Ἰ. Παπαδόπουλος ἐδημοσίευσεν Ἐπίτομον Δογματικὴν (1932) καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν (1947). Ὁ Ἀρχιμ. Μιχ. Κωνσταντινίδης ἐπραγματεύθη περὶ Ἀγγλικανισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας καὶ μετέφρασε τὸ περὶ Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας ἔργον τοῦ Ἀγγλοῦ ἐπισκόπου Bell. Ὁ Ἀρχιμ. Σεραφεῖμ Παπακώστας, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἐπραγματεύθη διὰ μακρῶν καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς τεκνογονίας (1938). Ἐνταῦθα δὲ ἄξιαι μνείας καὶ τὰ εἰς τὸν συστηματικὸν κλάδον ἀναφερόμενα καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος ἀναδημοσιευθέντα ἐκ τῆς Ὁρθοκ. καὶ Χριστ. Ἐγκυκλοπαιδείας ἄρθρα τοῦ Ν. Καψή ὑπὸ τὸν τίτλον Σύμμικτα Θεολογικὰ μελετήματα (1939) καὶ δὴ καὶ τὰ σχετικὰ ἔργα τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Κ. Καλλινίκοῦ Τὰ θεμέλια τῆς πίστεως (1934), Ὁρθόδοξος Χριστιανικὴ κατήχησις (ἐδημοσιεύθη καὶ γαλλ., ἀγγλ. καὶ γερμαν.), Χριστιανισμὸς καὶ πόλεμος κ. ἄ., τοῦ Μητροπολίτου Πλωμαρίου Κωνσταντίνου Κοϊδάκη Κώδιξ τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιαν. πίστεως (δύο τόμ. 1933), τοῦ ἱερέως Κ. Ρωμανοῦ Ὁ Ὁρθόδοξος ἔναντι τοῦ διαμαρτυρομένου (1924), τοῦ πρώην Μητροπολίτου Νευροκοπίου Γεωργίου Παπαγεωργιάδου δημοσιεύσαντος συζητήσεις του πρὸς διαμαρτυρομένους καὶ ἰδίαν πραγματείαν περὶ ἱερᾶς παραδόσεως (1943), τοῦ Μ. Γαλανοῦ πραγματευθέντος περὶ τῶν πλανῶν τῶν προτεσταντῶν καὶ ἰδιαιτέραν περὶ τῶν χιλιαστῶν καὶ τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Ἀγγέλου Νησιώτου πραγματευθέντος ἐπίσης περὶ τοῦ Χιλιασμοῦ (1946).

Εἰς τὴν Χριστιανικὴν κοινωνιολογίαν ἀναφέρονται αἱ πραγματεῖαι τοῦ Γρ. Παπαμιχαήλ περὶ πατριωτισμοῦ (1918), Ἀμ. Ἀλιβιζάτου Ἡ ἐκκλησία καὶ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα (1937), Αἰ βιβλικαὶ καὶ ἱστορικοδογματικαὶ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (1936, ἐδημοσιεύθη καὶ γερμαν.), τοῦ Δ. Μπαλάνου Ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἡ Κοινωνία (1936), Ἐκκλησία καὶ ἔθνος (1937), τοῦ Π. Μπρατσιώτου Ὁ Ἰησοῦς ἦτο σοσιαλιστής; (1925), Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα (β' ἔκδ. 1939), Χριστιανικὸς κοινωνισμὸς καὶ παγκόσμιος χριστ. κοινωνικὴ κίνησις (1933), Χριστιανισμὸς καὶ Φεμινισμὸς (1939), Χριστιανισμὸς καὶ πολιτισμὸς (1941), τοῦ Μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου Ὁρθοκεία καὶ ἐπιστήμη, Ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀξία τῶν παραδόσεων, Ὁ κομμουνισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ ἔθνους καὶ ἡ Χριστιανικὴ φιλοσοφία τοῦ Ν. Μπερδιάεφ († 1948), τοῦ Ἀ. Φυτράκη Αἱ κοινωνικαὶ ἰδέαι Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρείας, Αἱ περὶ πολιτείας ἰδέαι τοῦ Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου καὶ Τὸ ἰδανικὸν τῆς εἰρήνης ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ λατρείᾳ.

Περὶ δὲ τὴν Ἀπολογητικὴν ἠσχολήθησαν ὁ Φ. Παπαδόπουλος († 1918) δημοσιεύσας σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ λόγους ἀπολογητικούς,

ὁ Γρ. Παπαμίχαήλ δημοσιεύσας ἄλλα τε καὶ τὰ Βουδδισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς (1911), Ἡ καῦσις τῶν νεκρῶν (1911), Πνευματισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς (1912), Σοσιαλισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς (1921), Ὁ Ἰησοῦς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον (β' ἔκδ. 1923), Ὁ Pasteur καὶ ἡ αὐτόματος γένεσις τῆς ζωῆς (1925), Ὁ Renan καὶ ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ (1925), Ὁ Pascal ὡς ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ (1925), Ἀκαδημικοὶ περίπατοι (1925), Ἀπολογητικὴ (τεῦχος Α' 1928), Μία μαθηματικὴ ἀπόδειξις τῆς υπάρξεως τοῦ Θεοῦ (1931), Τὸ βάθος τοῦ Χριστιανισμοῦ (1937), Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς (1938), Ἡ τριάς τῶν ὑψίστων ἀρετῶν (1946) καὶ ὁ Π. Τρεμπέλας δημοσιεύσας ἄλλα τε καὶ τὰ ἐξῆς: Ἱστορικὸς ὕλισμὸς (1925), Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρετ (β' ἔκδ. 1940), Ἀπολογητικαὶ μελέται (Α' 1930, Β' 1936, Γ' 1938), Μυστηριακαὶ Θρησκείαι καὶ Χριστιανισμὸς (1932), Μασσωνισμὸς καὶ Θεοσοφία (1932), Ὁ πνευματισμὸς (1925), Ὁ Χιλιασμὸς (1925, μετεφρ. καὶ σερβιστί), Ἐνταῦθα ἀξια μνείας καὶ τὰ ἔργα τοῦ Μητροπολίτου Σύρου Ἀθανασίου Λεβεντοπούλου, Θρησκευτικαὶ μελέται (1908 καὶ 1918), τοῦ Μητροπολ. Κίτρους Κωνσταντίνου Κοῦδάκη Γεωλογία καὶ Ἀγ. Γραφή, τοῦ Ἀργ. Σακελλαρίου Ἡ θεότης τοῦ Ἰ. Χριστοῦ καὶ ἡ Χριστ. Ἠθική, τοῦ Ι. Παναγιωτίδου, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος καὶ πέραν τοῦ τάφου καὶ τοῦ Μητροπολίτου Κορινθίας Μιχαήλ Κωνσταντινίδου, Ἀπολογητ. μελέται (1943). Ἐπίσης ἀξια μνείας καὶ τὰ ἀπολογητικὰ ἔργα μὴ θεολόγων, οἷα τὰ τοῦ Ἰω. Σκαλτσούνη (ψυχολογικαὶ μελέται, Περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου, Ἀρμονία Χριστιανισμοῦ καὶ Ἐπιστήμης), Ἐλισ. Γιαννίδη Τὸ μέγα πρόβλημα, τοῦ Ἀρ. Κουσίδου Θεὸς καὶ ἐπιστήμη, τοῦ Ν. Σπηλιώτου, Ἡ θεωρία τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου (1939) κ. ἄ. καὶ τοῦ Β. Βεκιαρέλλη Ἡ «Λαϊκὴ Ἀπολογητικὴ», βραβευθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἀποστολ. Διακονίας (1938). Ἐπίσης ἀξια μνείας ἐνταῦθα αἱ ἀπολογητικῶν χαρακτῆρος μελέται αἱ δημοσιευόμεναι ἐν τῷ ἀπὸ 1937 ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ «Ἀκτίνες», ὄργάνῳ τῆς «Χριστιανικῆς ἐνώσεως Ἐπιστημόνων» καὶ δὴ καὶ ἡ προσφάτως δημοσιευθεῖσα «Διακρίσεις» τῆς Ἐνώσεως ταύτης (1947).

4. Πρακτικὸς κλάδος τῆς Θεολογίας

Περὶ δὲ τὸν πρακτικὸν κλάδον τῆς Θεολογίας ἠσχολήθησαν παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους οἱ ἐξῆς: Ὁ Φ. Παπαδόπουλος ἐδημοσίευσεν ἄλλα τε καὶ Ἐκκλησιαστικὴν Ῥητορικὴν καὶ Λειτουργικὴν καὶ Κατηχητικὴν καὶ μελέτην περὶ τοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ κρατήσαντος κατηχητικοῦ συστήματος. Ὁ Ἰ. Μεσολορᾶς ἐδημοσίευσεν, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Λειτουργικὴν καὶ Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Πρακτικὴν Θεολογίαν (1911) καὶ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου (1922) καὶ περὶ τῶν κυριωτέρων

ὀρισμῶν καὶ κανόνων τῆς Ἐκκλησ. Ῥητορικῆς (1924). Ὁ Ἄ. Ἀλιβιζᾶτος ἐδημοσίευσε πραγματείας περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ κατηχητικῆς διδασκαλίας (1912), περὶ τῆς κοινωνικῆς ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας (1925) καὶ περὶ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς ἱεραποστολῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (1937). Ὁ Π. Τρεμπέλας ἐδημοσίευσε καὶ Ὀμιλητικὴν (1928) καὶ Ὀμιλητικῆς πρόχειρα ὑποδείγματα (β' ἐκδ. 1933) καὶ Κατηχητικὴν (1931) καὶ τὰς λειτουργικὰς πραγματείας Τελεσιουργία τῆς Θ. Εὐχαριστίας κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας, Τελεσιουργία τοῦ Ἀγ. Βαπτίσματος, Ἡ γυνὴ ἐν τῇ Ψαλμῶδιᾳ, Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας (1935), Ἡ ἀκολουθία τῶν μνήστων καὶ τοῦ γάμου (1941) καὶ πολλὰ σχετικὰ ἄρθρα ἐν τῇ Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ὁ Ἀρχιμ. Εὐάγ. Ἀντωνιάδης ἐπραγματεύθη περὶ τῶν λειτουργικῶν προκειμένων καὶ ἀλληλουαρίων, περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν ἀκολουθίαις τοῦ ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου εὐχῶν, περὶ τοῦ ἀσματικοῦ τύπου τῶν ἀκολουθιῶν κλπ. Ὁ Νεκτάριος Κεφαλαῖς ἔγραψε καὶ Ποιμαντικὴν (1900). Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἐδημοσίευσε πραγματείαν περὶ ἱεροσύνης (1912) καὶ ποιμαντορικῆς ὑφῆς διήγημα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου», ὡς καὶ πραγματείας περὶ τῆς λειτουργίας τοῦ Ἰακώβου καὶ περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων (1938). Περὶ ζητήματα τῆς Ποιμαντικῆς ἠσχολήθη καὶ ὁ ἀρχιμανθρ. Γερμανὸς Ρουμπάνης (ὁ Ποιμὴν), ὁ πρωτοπρεσβύτερος Ἐμμ. Μυτιληναῖος καὶ ὁ νῦν Μητροπολίτης Κορινθίας Μιχ. Κωνσταντινίδης (Ὁ ἱερεὺς εἰς β' ἐκδοσιν), ὁ δὲ Ἀρχιμ. Ἐμμ. Καρπάθιος ἐφιλοπόνησεν ἐκτενὲς Ἐξομολογητᾶριον (1940). Ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας Ἀμβρόσιος Σταυρινὸς ἐπραγματεύθη περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ συγχρόνων λειτουργιῶν τῶν κυριωτέρων ἐκκλησιῶν (1921), περὶ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου ἀπὸ τοῦ θ'—15' αἰῶνος (1923) κλπ.. Ὁ Δ. Κουῖμο υτσόπουλος ἔγραψε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ τῆς Κατηχητικῆς καὶ τῆς ἐν τῷ παρόντι σημασίας αὐτῆς (1925), Συμβολὰς εἰς τὴν ρητορείαν τῆς Ἐκκλησίας (1935) καὶ Συστήμα Ἱεραποστολῆς (1936). Ὁ Ἀρχιμ. Θεολόγος Παρασκευαΐδης ἐδημοσίευσε σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ Πρακτικὰς ὁδηγίας διὰ τὸ κήρυγμα (1926), Ἡ δμιλία (1926) καὶ περὶ τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ θεσμοῦ τῆς νηστείας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ (1927). Ὁ Δ. Μωραΐτης ἐδημοσίευσε Συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν νέων μας (1930), περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐκκλησ. κηρύγματος (1933), Θρησκευτικὴν καὶ Ἠθικὴν ἀγωγήν (1935), Τὸ πρόβλημα τῶν Θρησκευτικῶν εἰς τὰ Σχολεῖα (1935), Ἐρευνὰς ἐπὶ τῆς θρησκευτικότητος τῶν μαθητῶν (1936), Ἡ λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου (1939) καὶ πολλὰ ἄρθρα ἐν τῇ Μ. Ἑλλην. καὶ τῇ Θεσηκ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ὁ Β. Ἐξαρχος ἐδημοσίευσε τὰς πραγματείας Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξωτερικεύσεως ἐν τῷ ἐκκλησ. ἔργῳ τῆς χριστιανικῆς μορφώσεως (1933), Τὰ εἶδη τῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκ-

κλησία (1935), Τὸ παρ' ἡμῖν ἰσχύον σύστημα βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων ἐν τῇ δημοσίᾳ λατρείᾳ (1935), Ἡ θεωρία τῆς λατρείας (1938) κ. ἄ. Ὁ δὲ Κ. Καλλίνικος ἐδημοσίευσεν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ ἔργον Ὁ Χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ (1922), ὁ Ἰάκ. Ἀρχατζικάκης ἐδημοσίευσεν Étude sur les principales fêtes chrétiennes d'Orient (1904). Ὁ Α. Βουδούρης ἐγραψε περὶ τῶν μουσικῶν χωρῶν τῆς Μ. Ἐκκλησίας (1937) καὶ ὁ πρωτοπρεσβύτερος Ν. Παπαδόπουλος σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπεμελήθη καὶ τῆς ἐκδόσεως λειτουργικῶν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν βιβλίων.

Περὶ τὸ Κανονικὸν καὶ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον ἡσχολήθη παρ' ἡμῖν εἴ τις καὶ ἄλλος ὁ τῆς Θεολογικῆς τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ τῆς Νομικῆς Σχολῆς γενόμενος καθηγητῆς Κ. Ράλλης (†1943), δημοσίευσας πλεῖστά τε ἄλλα καὶ Τὸ Ἀναπαλλοτριωτὸν τῆς ἐκκλησιαστ. περιουσίας, Περὶ τῶν ἐπισκοπικῶν περιουσιῶν, Περὶ λιτανειῶν, Περὶ παραίτησεως ἐπισκόπων, Περὶ ἀσυλίας, Περὶ ἐνώσεως καὶ ἐπιδόσεως ἐπισκοπῶν, Περὶ τῶν ἐκκλησι. κωδῶνων, Περὶ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου, Περὶ ἰδρύσεως ναῶν, Περὶ ἀξιώματος τοῦ λογοθέτου, Περὶ μνημοσύνων, Περὶ νηστειῶν, Περὶ τῶν ἀξιωματῶν τοῦ σακελλαρίου κλπ., Περὶ ἐπαρχιακῶν συνόδων, Περὶ ἀνακηρύξεως ἀγίων, Περὶ ἐκλογῆς πατριαρχῶν Ἀντιοχείας ἀπὸ 1672—1850, Περὶ ἐκλογῆς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς Ἀρχιδῶν ἀπὸ 15' αἰῶνος, Περὶ διαρρέσεως ἐπισκοπῶν, Περὶ ἐκλογῆς ἀρχιερέων ἀρχιεπισκοπῆς Ἰερικίου, Ἐγχειρίδιον Ἐκκλησι. δικαίου κλπ. Ὁ Μητροπολίτης Μεσσηνίας Μελέτιος Σακελλαρόπουλος ἐδημοσίευσεν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τῆς Ἀνατολ. Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ Ἀρχιμ. Μελέτιος Ἀποστολόπουλος, πρὸς τοῖς ἄλλοις, μετέφρασεν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τὸ ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον τοῦ Milas καὶ τοῦ Zhismann Τὸ Δίκαιον τοῦ γάμου τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας (1912—14). Ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος ἐπραγματεύθη, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ περὶ τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ περὶ χωρεπισκόπων καὶ τιτουλαριῶν. Ὁ μετὰ ταῦτα Οἰκουμενικὸς πατριάρχης Βασίλειος Γεωργιάδης ἐπραγματεύθη καὶ περὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν Περὶ τὸ αὐτὸ θέμα ἡσχολήθη καὶ ὁ Ἀρχιμ. Δ. Γεωργιάδης, ὡς καὶ περὶ τὸ ζήτημα τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν αἱρετικῶν κλπ. Ὁ Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης ἐπραγματεύθη καὶ περὶ συνόδων (1926). Ὁ Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος ἐδημοσίευσεν, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ Die Kirchliche Gesetzgebung des Kaisers Justinians I (1913), Περὶ τῆς χάριτος τῶν ποινῶν (1920), Περὶ τῆς ποινῆς τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἐπισκόπων ἐκ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτῶν θρόνου (1925), Περὶ κωδικοποιήσεως τῶν ἱερῶν κανόνων (1931) Περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κράτει ἐκκλησι. πολιτικῆς (1932), Περὶ μικτῶν γάμων (1932), les rapports de la législation ecclésiastique de Justinien avec les canons de l'Église (1935), Τὸ δυνατόν τῆς συγκλήσεως

οἰκουμενικῆς Συνόδου (1937), Τρόπος θετικῆς συνεννοήσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν (1938), Τὸ κανονικὸν δίκαιον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ (1939), καὶ τὸ Κανονικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας (1941). Ὁ Δ. Πετρεῖα καὶ οἱ ἄλλοι ἐδημοσίευσεν, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ *Die Toten im Recht nach der Lehre des Orthodoxen Kirchenrechts* (1905), *Οἱ μοναχικοὶ θεσμοὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ* (1907), *Zur rechtlichen Stellung der Hellenischen Kirche* (1908), *Συμβολαὶ εἰς τὸ Ποινικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας* (1909), *Περὶ τοῦ κύρους τῶν Ἀγγλ. χειροτονιῶν, Τὸ μοναχικὸν πολίτευμα τοῦ Ἁγίου Ὄρους* (1925), Ὁ Γάβριελ Παΐσιος ὡς κανονολόγος (1937), *Κανονικὰ προβλήματα* (1940). Ὁ Ἀρχιμ. Κάλλιστος Μηλιαρᾶς ἐπραγματεύθη καὶ περὶ τοῦ νομοκάνονος τοῦ ἁγίου Φωτίου (1907). Ὁ Κ. Δουβουνιώτης ἔγραψε περὶ ἀφορισμοῦ (1916), *Περὶ τοῦ νομοκάνονος τοῦ Μαλαξοῦ* (1916), *Νομοκανονικὰς μελέτας* (1917), *Περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ χρίσματος ἐξ ἐπόψεως κανονικῆς* (1919) καὶ περὶ σχέσεως ἐκκλησίας καὶ πολιτείας (1916). *Περὶ τὸ τελευταῖον ζήτημα ἠσχολήθησαν καὶ οἱ Χρ. Ἀνδροῦτσος* (1920), Δ. Μπαλᾶνος (1920 καὶ 1936), Π. Μπρατσιώτης (1936), Ἀμ. Ἀλιβιζᾶτος (1937) Κ. Ράλλης (1939), καὶ μάλιστα ὁ Π. Πουλίτσας (βλ. κατωτέρω). Ὁ νῦν Μητροπολίτης Ζακύνθου Χρυσόστομος Δημητρίου ἐπραγματεύθη περὶ χαρτοφύλακος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (1924), *Περὶ ἐξωκατακοίλων ἀρχόντων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας* (1927) κ. ἄ. Ὁ πρῶτος Μητροπολίτης Παράμυθιας Ἀθηνάγορας ἐπραγματεύθη πρὸς ταῖς ἄλλοις καὶ περὶ συγκέλλων. Ὁ δὲ Π. Τρεμπέλας ἐπραγματεύθη καὶ περὶ τῶν ὄρων καὶ παραγόντων τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ αὐτοκεφάλου, περὶ τοῦ ἐν ταῖς ρωσικαῖς παροικίαις τῆς Εὐρώπης ἐγεσθέντος κανονικοῦ ζητήματος, περὶ τῶν λαϊκῶν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ καὶ περὶ τοῦ γάμου τῶν κληρικῶν. *Περὶ τὸ κανονικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον ἠσχολήθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ οἱ νομικοὶ Εὐ. Νικολαΐδης, Α. Βαμβέτσος, Εὐ. Φιλιππότης, Φιλ. Γεωργιάδης, Π. Παναγιωτᾶκος, ὅστις ἐκδίδει καὶ τὸ Ἀρχεῖον Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, ὁ Δ. Βεζανῆς, ὁ Ἰ. Παναγόπουλος, ὁ Γ. Ράμμος δημοσιεύσας Στοιχεῖα ἑλληνικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου* (1947) καὶ πρὸ παντὸς ὁ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας Π. Πουλίτσας δημοσιεύσας προσφάτως τὸ περισπούδαστον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας» (1947).

5. Ἄλλοι καρποὶ τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων θεολόγων.

Περὶ τὴν Θερησκευολογίαν καθόλου ἠσχολήθη ἡδὴ ὁ Γρ. Παπαμιχαήλ πραγματευθεὶς καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ Βουδδισμού (1911), εἶτα δὲ καὶ ὁ Ν. Λούβαρις γράψας, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ περὶ τῆς

Θρησκείας ἐξ ἐπόψεως ἀξιολογικῆς (1928), περὶ τῆς θρησκείας τοῦ Βάγνερ (1928), περὶ τοῦ Γκαϊτε ὡς θρησκευτικῆς προσωπικότητος (1933) καὶ τὰ πλείστα τῶν σχετικῶν ἄρθρων ἐν τῇ Μ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ καὶ μεταφράσας τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας τοῦ Kalweit καὶ τοῦ Eivind Berggrav Ἡ ψυχικὴ πηγὴ τῆς θρησκείας (1946). Ὁ Π. Μπρατσιώτης ἐδημοσίευσεν τὴν μελέτην Ἡ λεγομένη θρησκευτολογικὴ σχολή (1920) καὶ ἄρθρά τινα σχετικὰ ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Ὁ Α. Φιλιππίδης ἐδημοσίευσεν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τὰ ἑξῆς: Συγκριτικὴ θρησκευτολογία καὶ χριστιανικὴ θεολογία (1930), Religionswissenschaftliche Forschungsberichte über die goldene Regel (1933), Ἡ περὶ θλίψεως καὶ λυτρώσεως θεωρία τῆς Βεδάντας (1934), Ἡ ἱστορία τῶν θρησκευμάτων ὡς ἐπιστήμη (1934), Τὸ ἕμιστον ἠθικὸν ἰδεῶδες κατὰ Βούδδαν (1936), Ἡ ἱστορία τῶν θρησκευμάτων καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν τῇ Χριστ. Θεολογίᾳ (1938), Haas (1939), Θεία πρόνοια καὶ μοῖρα ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων (1939), Ἡ πίστις ὡς παράγων ἰάσεως (1947). Ὁ Ὁ Α. Λ. Παρασκευόπουλος ἐδημοσίευσεν Γνώσις ἐπιστημονικὴ καὶ γνώσις θρησκευτικὴ (1947), Ψυχανάλυσις καὶ θρησκεία (1947) καὶ Ἡ θρησκεία κατὰ τοὺς ψυχαναλυτικούς (1948). Τέλος καὶ ὁ Α. Παπαγεωργακόπουλος δημοσιεύει Στοιχεῖα θρησκευτολογίας ἐν τῷ περιοδικῷ τῶν Πατρῶν Ἀλήθεια.

Περὶ δὲ τὴν ἔκδοσιν ἀνεκδότων παλαιότερων ἑλληνικῶν θεολογικῶν καὶ ἄλλων ἔργων ἠσχολήθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων θεολόγων εἶπερ τις καὶ ἄλλος ὁ Κ. Δυοβουνιώτης, δημοσιεύσας ὁμοῦ μὲν μετὰ τοῦ Ν. Βέη τὸ ἔργον Hippolyts Schrift über die Segrungen Jakobs καὶ Daniel Kommentar in Handschrift des Meteoronklostens (1911), μετὰ δὲ τοῦ Α. δ. Harnack Der Scholienkommentar des Origenes zur Apokalypse (1911), καὶ μόνος Ἰωάννου Χρυσόστομου ἐκλογὰς ἐξ ἀρχαίου χειρογράφου (1912), Ἰω. Δαμασκηνοῦ λόγους ἀνεκδότους (1914), Νικηφ. Θεοτόκη λόγους ἀνεκδότους καὶ ἐπιστολὰς (1915), Κοσμᾶ Βεστίτορος ἀνέκδοτα ἐγκώμια εἰς Χρυσόστομον, Ἰωάννου τοῦ Εὐχαΐτων, Ματθαίου Καμαριώτου καὶ Ν. Καβάσιλα ἐγκώμια εἰς τρεῖς Ἱεράρχας, Μητροφάνους Κριτοπούλου ἄλλα τε ἀνέκδοτα καὶ Γραμματικὴν (1924), καὶ Φιλοθήκην (1938) κ. ἄ...

Ἐπίσης ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἔκδοσιν ἀνεκδότων ἔργων ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος δημοσιεύσας, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἀνεκδότους λόγους Κυρίλλου τῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης δημοσιεύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πολλοὺς ἀνεκδότους ἑλληνικοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὕμνους, ὁ Μ. Κλεώπας δημοσιεύσας ἀνεκδότους βίους Παλαιστινῶν ἀγίων (1907), ὁ πρῶν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρῦσανθος, ἔκδοὺς τὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος πρὸς τὴν Σύνοδον (1939), ὁ Ἱ. Καρ-

μύρης δημοσιεύσας τὰ ἀνέκδοτα δογματικὰ καὶ ἄλλα ἔργα τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου, τὴν ἀνέκδοτον ἀλληλογραφίαν καὶ λόγους τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου κ. ἄ., ὁ Κ. Μπόννης, δημοσιεύσας τὰ σωζόμενα τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη. Ὁ δὲ Μητροπολίτης Θεσσαλιώτιδος Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης κ. ἄ. ἐδημοσίευσεν ἀνεκδότους ἀκολουθίας νεωτέρων ἁγίων (νέου ὁσιομάρτυρος Δαμιανοῦ τοῦ Θεσσαλοῦ, ὁσιομάρτυρος Νεΐλου, Νικολάου τοῦ ἐξ Ἰχθυός τῆς Κορινθίας, κλπ.). Ἐκ δὲ τῶν μὴ θεολόγων Ἑλλήνων λογίων ἠσχολήθησαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους περὶ τὴν δημοσίευσιν ἀνεκδότων θεολογικῶν ἔργων μάλιστα οἱ Σπ. Λάμπρος, Ἀ. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, ὁ Σ. Ἀριστάρχης, ὁ Σπυρίδων Καμπανᾶος ἱατρὸς Λαυρεώτης κ. ἄ.

Εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας δύνανται νὰ συγκαταλεχθῶσι καὶ αἱ ἑλληνιστὶ δημοσιευθεῖσαι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διατριβαὶ ἐπὶ δικτατορίᾳ ὑποβληθεῖσαι εἰς τὴν ἡμετέραν σχολὴν ὑπὸ ἀλλοδαπῶν θεολόγων, ὧν οἱ πλείστοι καὶ ἐξ ὑπαρχῆς ἐφοίτησαν ἐν αὐτῇ, οἳ εἶναι τοῦ Β. Ταουσάνοβιτς Ἡ ἐν Ἀρσίφ Πάγω ὁμιλία τοῦ Παύλου (1911), τοῦ Θ. Ποπέσκου Τὰ αἷτια τῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμῶν (1921), τοῦ Τυχ. Ραδοβάνοβιτς Ἐξέλιξις τῆς μεσσιακῆς ἰδέας ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ (1922), τοῦ Φιλαρέτου Ἰώκου Σχέσεις ἐκκλησίας καὶ πολιτείας ἐν Ρουμανίᾳ (1924), Σ. Βουγίτσιτς Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ὕλισμοῦ (1924), Αἰμ. Πιπέροκοβιτς Τὸ Ἰλλυρικὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτοῦ δίκαια τῶν ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Κων.πόλεως (1919), Ἰουστ. Πόποβιτς Τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς γνώσεως κατὰ Μακάριον τὸν Αἰγύπτιον (1926), Ἀλεξ. Μαλὶν Οἱ ἐπιτάφιοι λόγοι Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐθνικὴν ρητορικὴν (1929), Ὀλ. Κατσιούλα Ἡ θεία εὐχαριστία ὡς θυσία (1932), Π. Ἀντωνέσκου Χριστιανισμὸς καὶ Σοσιαλισμὸς (1934), Γ. Κρόντς Ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τοὺς ὀκτὼ πρώτους αἰῶνας (1935), Γρ. Τσερνογιάγνου Ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ (1936), Β. Κῶστιτς Τὸ πρόβλημα τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον (1936), Ἰουστ. Μωϋσέσκου Εὐάγγελος ὁ Ποντικὸς (1937), Γ. Τσιωρᾶν Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἀθῶ (1938), Ἰω. Μπαρνέα Τὸ παλαιοχριστιανικὸν θυσιαστήριον (1940), Ἀμβρ. Βεσελίνοβιτς Βαρσανούφιος ὁ Μέγας κλπ. (1941) καὶ Φ. Μπέροκη ὀργάνωσις τῆς ἐν Οὐγγαρίᾳ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας (1942).

Ἐνταῦθα ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ Ἕλληνες θεολόγοι ἠσχολήθησαν καὶ περὶ τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν Παιδαγωγικὴν καὶ τὴν Πολιτικὴν ἱστορίαν κλπ. Οὕτω, πρὸς τῷ Θ. Βορέα, ὅστις καὶ ἀπὸ ὑφηγητοῦ τῆς Θεολογίας προήχθη εἰς καθηγητὴν τῆς Φιλοσοφίας, ὁ μὲν Χρ. Ἀνδροῦτσος ἐδημοσίευσεν τὰς μονογραφίας, Τὸ καιρὸν παρὰ Πλάτωνι καὶ Ἡ τοῦ Πλάτωνος θεωρία τῆς γνώσεως, τὰς πραγματείας περὶ Τολστόη,

Νίτσε καὶ Μπέργσον καὶ περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Freud, Λεξικὸν τῆς Φιλοσοφίας καὶ Γενικὴν Ψυχολογίαν, ὁ δὲ Β. Ἀ ν τ ω ν ι ἄ δ η ς ἐδημοσίευσεν τὴν ἐν γερμανικῷ διαγωνισμῷ βραβευθεῖσαν μονογραφίαν Die Staatslehre des Thoma ab Aquino, τρεῖς τόμους Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας, Die Staatslehre des Marianna κ.ἀ., ὁ Ν. Λ ο ῦ β α ρ ι ς, οὐ μόνον μετέφρασεν ἔργα τοῦ Ed. Spranger (Ἐἴδη ζωῆς, ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Goethe, ὁ Goethe καὶ αἱ μεταφυσικαὶ ἀποκαλύψεις, ἀλλ' ἐδημοσίευσεν καὶ Φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας ἐν τῷ παρόντι (1916), Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας (1933), ὁ Ρίλκε (1942) κ. ἀ., ἔγραψε δὲ καὶ πολλὰ φιλοσοφικὰ ἄρθρα ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ καὶ ἐξέδιδεν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ τὸ φιλοσοφικὸν περιοδικὸν Κοσμοθεωρία. Ὁ Γ. Σ ω τ η ρ ῖ ο υ ἀσχολεῖται εὐδοκίμως καὶ περὶ τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν καὶ Ἀρχαιολογίαν. Ὁ Δ. Μ π α λ ἄ ν ο ς ἔγραψεν Ἡ περιθάλψις τῶν ὄρφανῶν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Κράτει 1919) καὶ Ὁμαδικὴ ἢ Οἰκογενειακὴ περιθάλψις τῶν ὄρφανῶν (1936). Ὁ Εὐάγ. Ἀ ν τ ω ν ι ἄ δ η ς ἐδημοσίευσεν τὴν διατριβὴν Aristipp und die Kyrenaiker (1916). Ὁ Β. Σ τ ε φ α ν ῖ δ η ς Die Stellung Platons Politicos zu seinen Schriften Politeia and Nomoi (1911). Ὁ Π. Μ π ρ α τ σ ι ῳ ῥ η ς ἐδημοσίευσεν Αἱ Παιδαγωγικαὶ ἰδέαι τοῦ Fr. Foerster (1937) καὶ Ἀτομισμὸς καὶ Κοινωνισμὸς παρὰ τῇ νεολαίᾳ (β' ἔκδ. 1937). Ὁ Β. Ἐ ξ α ρ χ ο ς ἐδημοσίευσεν τὰς πραγματείας Ἐννοια καὶ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας καὶ μορφώσεως, Τὸ μορφωτικὸν ἔργον, Τὸ πρόβλημα τῆς συνεκπαιδεύσεως, μετέφρασε δὲ φιλοσοφικὰ καὶ παιδαγωγικὰ ἔργα τῶν Deuchler καὶ Gruhen. Ὁ ἐπίσκοπος Κυθωνῶν Ἀ γ α θ ἄ γ γ ε λ ο ς Ξ η ρ ο υ χ ἄ κ η ς ἠσχολήθη περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Βενετοκρατίας. Ὁ Μητροπολίτης Παραμυθίας Ἀ θ η ν α γ ὄ ρ α ς ἠσχολήθη περὶ μελέτας ἱστορικὰς καὶ ἀρχαιολογικάς. Ὁ Χ. Γ κ ι τ ἄ κ ο ς ἀσχολεῖται περὶ τὴν λεγομένην ἀτομικὴν ψυχολογίαν. Ὁ Ἀρχιμ. Ἀ β ἔ ρ κ. Π α π α δ ὀ π ο υ λ ο ς ἐδημοσίευσεν τὴν πραγματείαν Die Genealogie der Paleologen (1938), ὁ Ἀ. Κ ε ρ α μ ῖ δ α ς ἐξέδωκε Νεοελληνικὴν θρησκευτικὴν ἀνθολογίαν (1939), ὁ δὲ Ἀλ. Γ κ ι ἄ λ α ς ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Γ. Β ε ρ ῖ τ η ς ἐδημοσίευσεν ἐπιτυχῆ ποιήματα τῆς ἰδίας του ἐμπνεύσεως ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀκτίνες» καὶ ἐν ἰδίᾳ συλλογῇ ὑπὸ τὸν τίτλον Ἡ φωνὴ τοῦ ἀγαπητοῦ (1941).

Τέλος στοιχοῦντες τῷ παραδείγματι ξένων θεολογικῶν περιοδικῶν καὶ δὴ καὶ τῆς Theologische Literaturzeitung (Bibliographisches Beiblatt) ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τῆς ἀξιολογωτέρας ἐκλαϊκευτικῆς καὶ ἐποικοδομητικῆς θεολογικῆς τῶν τελευταίων χρόνων παραγωγῆς. Ἐκ τῶν τοιούτων ἔργων ἐκκλωφόρησαν εὐρύτερον τὰ ἐξῆς: Ἱ. Σ κ α λ τ σ ο ῦ ν η πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ Εὐσεβῆς ὁδοπορία εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον (1905), Ἀρχιεπισκ. Πατρῶν Ἱ ε ρ ο θ ἔ ο υ Λόγοι Ἐκκλησιαστικοί, Ἀρχιμανδρ.

Παναρέτου Δουληγέρη Λόγοι καὶ μελέται, Κ. Καλλινίκου Ὀμιλῖαι εἰς τὰ Εὐαγγέλια (δύο τόμοι), Πέραν τοῦ Τάφου, Περὶ Προσευχῆς, Περὶ ἁμαρτίας, Κ. Διαλησμά, Περὶ θείας μεταλήψεως καὶ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ καὶ ἀθανασίας ψυχῆς, Μ. Γαλανοῦ Ὀμιλῖαι εἰς τὰ Εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἑορτῶν καὶ Βίοι τῶν ἁγίων, Ἡ Θεία Πρόνοια, Ἡ διαγωγή μας πρὸς τὸν κλῆρον κ. ἄ., Ἄρχιμ. Εὐσ. Ματθόπουλος Ὁ προσορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, (8 ἐκδ., μεταφρ. βουλγαριστί), Ἄρχιμ. Διογ. Φαραζούλη Λόγοι εἰς Μεγ. Παρασκευὴν (5 ἐκδ.), Περὶ ἠθικῆς καὶ σωφροσύνης (4 ἐκδ.), Ρήματα ζωῆς (3 ἐκδ.), Λόγοι παρηγορίας (5 ἐκδ.), Ἐρμηνεῖα Κυριακῆς Προσευχῆς κ. ἄ., Ἄρχιμ. Σεραφ. Παπακώστα Αἱ παραβολαὶ τοῦ Κυρίου (11 χιλιάς), Τὰ θαύματα τοῦ Κυρίου (9 χιλιάς), Ἠθικὴ καὶ Ὑγεία (5 ἐκδ.), Ἐγκόλπιον τῆς θείας λειτουργίας (30 χιλιάς ἐντὸς 5 ἐτῶν), Εἰσέβ. Ματθόπουλος (μεταφρ. ἀγγλιστί), Μετάνοια (92 χιλιάς ἐντὸς 10 ἐτῶν, μεταφρ. καὶ σερβιστί), Ἡ ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία κ. ἄ., Μητροπολίτου Θηβῶν Συνασιίου (Φιλιππίδου) Περὶ παιδων ἀγωγῆς καὶ Λόγοι εἰς τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου καὶ Μητροπολίτου Τρίκκης Πολυκάρπου (Θωμά) Λόγοι εἰς τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου (1937), Π. Τρεμπέλα Λαϊκὸν κήρυγμα ἀπὸ τὴν Ἀγ. Γραφήν (3 τεύχη), Δ. Παναγιωτοπούλου Ἐρμηνεῖα τῆς Θ. Λειτουργίας, Χριστιανικὴ ἀνατροφή, Ὁ φίλος τοῦ παιδιοῦ καὶ Ἀπὸ τὴν πηγὴν τῆς ἀληθείας, Μητροπολίτου Καλαβρύτων καὶ Αἰγασίας Τιμοθέου (Ἀναστασίου) Ἡ Ζωή, Ἡ θεία κοινωνία, Τὸ Κυριακὸν (δύο τόμοι 1921—1928), τοῦ Μητροπολίτου Μεσσηνίας Πολυκάρπου Συναδινοῦ Λόγοι ἐπὶ τῶν κυριακῶν εὐαγγελίων καὶ περὶ τῆς ἀκάρου συγκῆς, Πρωτοπρεσβυτέρου Ἐμμ. Μυτιληναίου Τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τὴν ζωὴν μας, Ἐνώπιον τῆς τραγωδίας τῆς νεότητος.

Ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεολογικῶν βιβλίων ἄξια μνείας μάλιστα τὰ εὐρέως κυκλοφορήσαντα ἔργα τῶν Ἀ. Δ. Κυριακοῦ (Λόγοι πιστοῦ β' ἐκδ. 1913), Δ. Παλάνου (Ἡ ἐκκλησία μας, Ἱστορία τῆς ἐκκλησίας, Αἱ θρησκείαι, Ἡ Μεγ. Ἑβδομάς καὶ τὸ Πάσχα, Χριστούγεννα, 1 Ἰανουαρίου, Θεοφάνεια, Αἱ μορφαὶ τῆς Ἐκκλησίας, Γ. Σωτηρίου (Ἁγιον Ὅρος, Ἀγ. Σοφία, Χριστ. Μνημεῖα Μ. Ἀσίας), Δ. Κουϊμουτσόπουλος (Ἀπόστολος Παῦλος, Ὀμιλία εἰς τὰ εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν κ. ἄ.). Σταύρου Νικολαΐδου Πίστις καὶ Ζωή (1936), Ἀγάπη καὶ Ζωή (1937) καὶ ὁ Ναζωραῖος (1940). Εὐρέως ἐκυκλοφόρησαν καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξ. Μωραϊτίδου καὶ τῆς Ἀδελφότητος «Ζωῆς» ἐκπονηθεῖσαι μεταφράσεις ἔργων τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ αἱ μεταφράσεις ἔργων τοῦ Ἰωάν. Χρυσοστόμου ὑπὸ Μιχ. Γαλανοῦ (4 τόμοι), ἔτι δὲ καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμ. Μιχ. Κωνσταντινίδου γενόμεναι μεταφράσεις τῆς περιφήμου «Μιμήσεως τοῦ Χριστοῦ» τοῦ Thomas A. Kempis, τῆς ἐν Χριστῷ

Ζωῆς» τοῦ Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης, καὶ τοῦ βίου τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ὡς καὶ αἱ σύντομοι ἐξηγηταὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου τοῦ Ἀρχιμ. Εὐσ. Ματθιοπούλου καὶ αἱ ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος «Ζωῆς» ἐκδοθεῖσαι σειραὶ μαθημάτων διὰ τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα καὶ τὰ ἐκλεκτὰ διηγήματα καὶ παιδικὰ διηγήματα τῆς «Ζωῆς» καὶ τῶν Ὁρθόδοξων Χριστ. Ἐνώσεων τοῦ πατρὸς Ἀγγέλου Νησιώτου κλπ.

Ἐνταῦθα μνημονευτέα καὶ τὰ ἐντὸς τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας κυκλοφορήσαντα ἐκκλησιαστικὰ καὶ θρησκευτικὰ περιοδικά, ἅτινα ἐκτὸς τῶν ἐν σελ. 99 μνημονευθέντων εἶναι τὰ ἑξῆς :

Ἐν Ἀθήναις ὁ «Λόγος» τοῦ Ἀποστόλου Μακρόκη, ὅστις ἀρξάμενος ἀπὸ 2)3)1868 συνεχίσθη μέχρι τῆς 29)12)1905 μὲ διακοπὴν πενταετῆ ἀπὸ τοῦ 1871—1876. Ἡ «Φωνὴ τοῦ Λόγου» (διευθύνται Σωτ. Φιλάρετος καὶ Δημ. Γεωργίου ἀπὸ 10 Ἰανουαρίου 1906—10 Νοεμβρίου 1916). Τὸ «Φῶς τοῦ Λόγου» (Μηνᾶς Χαρίτος). Ὁ Ἄμβων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας. Τὸ προνοία τῆς Βασιλίσσης Ὀλγας ἐκδιδόμενον ἐποικοδομητικὸν περιοδικὸν Χεῖρ βοηθείας (1908—1917). Ἡ «Καινὴ Κτίσις» (Ἰδρυτῆς Μᾶρκος Τσακάνης καὶ συνεχιστῆς Ἄγγελος Νησιώτης). «Ὁρθόδοξος θεολογικὴ ἐπιθεώρησις» (ἐπιστημονικὸν παράρτημα τοῦ Ἱ. Συνδέσμου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Π. Μπρατσιώτου 1922). Τὰ «Χριστιανικὰ γράμματα» (Π. Βαρυμποπιώτης). Ἡ «Λυχνία» (Ἀρχιμ. Τιμ. Ματθαϊάκης). Ἡ «Πίστις» (Ἀρχ. Στέφ. Ματακούλιας). Ἐπι δεῖ καὶ τὰ διὰ τὸν Στρατὸν προοριζόμενα σήμερον περιοδικὰ «Φρουρὸς» καὶ «Χριστιανὸς Στρατιώτης». Ἐν Πειραιεῖ τὸ Περιοδικὸν «Ἀναμόρφωσις τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Γεωργίου Μακρῆ (†1943). Ἐν ΚΠόλει «Ἀναγέννησις» (1919), «Ν. Ποιμὴν» καὶ «Τὸ Φῶς» (1947). Ἐν Σμύρῃ ὁ «Ἱερός Πολύκαρπος» καὶ εἶτα ἡ «Ἐφεσος». Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «Τὸ Κήρυγμα» (παράρτημα τοῦ «Πανταίνου» ἐπὶ Πατριάρχου Μελετίου.) Ἐν Καίρῳ ἡ «Χριστοπολιτεία» τοῦ Ἡλ. Καλλιστράτου. Ἐν Ρόδῳ ἡ «Ὁρθόδοξος Διδαχὴ» ἀπὸ 15)3)1915 ὑπὸ τοῦ Ρόδου Ἀποστόλου (τὰ 3 πρώτα τεύχη ἐξεδόθησαν ἐν Σύμῃ) καὶ ἡ «Ἀναγέννησις». Ἐν Κύπρῳ «Ὁ Χριστιανὸς» (1910 ὑπὸ Ἀρχιμ. Πορφ. Κυριακίδου) ὁ «Ἀπ. Βαρνάβας» καὶ «Ἡ Χριστιανικὴ Ἀναγέννησις», Ἐν Ἀμερικῇ ὁ «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ», ὁ Ὁρθόδοξος Παρατηρητής», ἡ «Ὁρθόδοξος Ἑλληνικὴ σκέψις» ἐν Σικάγῳ κ. ἄ. Ἐν Ἀύστρῳ ἡ «Ὁ Πυρρὸς τῆς Ὁρθοδοξίας» ὑπὸ τοῦ Αὐστραλίας Τιμοθέου συνεχιζόμενος ἐν Ρόδῳ ὡς ὄργανον τῶν Μητροπόλεων Ρόδου καὶ Κῶ.

Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐξεδίδοντο : Ἐν Σμύρῳ ὁ «Χριστιανικὸς Κόσμος» (1908—1917 ὑπὸ τοῦ Σύρου Ἀθανασίου Λεβεντοπούλου) καὶ μετὰ ταῦτα ἡ Κατὰ Χριστὸν Ἀγωγή» (1931 καὶ ἑξ.). Ἐν Καβάλλᾳ ὁ «Ἀπόστολος Παῦλος» (προνοία τοῦ Καβάλλας Χρυσοστόμου). Ἐν Μεσολογγίῳ «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς» (πρόνοια τοῦ Μητροπολίτου Ἀκαρνανίας Ἱεροθέου),

Ἐν Κορίνθῳ «Ἀπόστολος Παῦλος» (προνοία τοῦ Μητροπολίτου Μιχαήλ). Ἐν Καλάμαϊς «Διδαχὴ» (προνοία τοῦ Μητροπολίτου Χρυσοστόμου). Ἐν Τριπόλει «Ἐκκλησ. Εἰδήσεις». Ἐν Πάτραις «Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας» (ἀπὸ 24)11924 ὑπὸ τοῦ ἱερέως Θωμᾶ Παπαγιαννοπούλου (†1947). Συνεχίσθη καὶ ἐν Ἀθήναις. Ἡ «Ἀλήθεια» (Ἀνδρέας Παπαγεωργακόπουλος). Ἐν Κερκύρα «Ὁ Ἅγ. Σπυρίδων (Διευθ. Παρθ. Πολλάκις) προνοία τοῦ Κερκύρας Ἀθηναγόρα. «Ἅγιος Ἰάσων καὶ Σωσίπατρος» (ὑπὸ τοῦ Κερκύρας Μεθοδίου). Ἐν Κεφαλληνίᾳ «Ὁ Ἅγ. Γεράσιμος» ὑπὸ τοῦ Κεφαλληνίας Γερμανοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ «Ὁ Ἅγ. Διονύσιος ὁ Ζακύνθου» ὑπὸ τοῦ Ζακύνθου Χρυσοστόμου. Ἐν Γρεβενοῖς ὁ «Ὅσιος Νικάνωρ» προνοία τοῦ Γρεβενῶν Θεοκλήτου. Ἐν Θενίκῃ «Ἡ Ἀπολύτρωσις», (περιοδικὸν τοῦ συλλόγου Ἀποστ. Διακονία). Ἐν Μυτιλήνῃ «Ποιμὴν» (προνοία τοῦ Μητροπολίτου Μυτιλήνης) καὶ «Ἁγία Σιών» (Ἐμμ. Μυτιληναῖος). Ἐν Κρήτῃ «Χριστιανικὸν Φῶς» καὶ «Ἀναγέννησις» (ὄργανον Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου).

Τέλος ἐνταῦθα μνημονευτέα καὶ τὰ ἐξῆς μεγάλα Ἐγκυκλοπαιδικὰ Λεξικά, ἐν οἷς περιελήφθησαν πολυάριθμα θεολογικὰ ἄρθρα συγγραφέντα ὑπὸ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἄλλων θεολόγων. 1) Μεγ. Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (Ἐκδ. Πυρσοῦ). 2) Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν (Κ. Ἐλευθερουδάκη). 3) Ἐρησεντικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (τρεῖς μόνον τόμοι).

II. Ἄλλη δραΐσις τῶν Ἑλλήνων Θεολόγων.

Πρὸς τῇ ἐπιστημονικῇ, ἀξιόλογος ὑπῆρξε κατὰ τὴν τελευταίαν τεσσαρακονταετίαν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δραΐσις τῶν Ἑλλήνων θεολόγων, ὅφ' ἦν δὲν νοοῦμεν μόνον τὴν ποιμαντορικὴν τῶν κληρικῶν θεολόγων, εἴτε ὡς ποιμεναρχῶν εἴτε ὡς ἱεροκηρύκων εἴτε ὡς ἐφημερίων, ἀλλὰ καὶ τὴν βοηθητικὴν ἐκκλησιαστικὴν δραΐσιν τῶν Ἑλλήνων θεολόγων ἐν τῇ διακονίᾳ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς κατηχήσεως. Ἡ δὲ τοιαύτη δραΐσις τῶν ἡμετέρων θεολόγων θὰ ἦτο βεβαίως πολὺ δαυφιλεστέρα, εἰάν ἂφ' ἐνὸς μὲν ἢ ἐν ταῖς θεολογικαῖς σχολαῖς παρεχομένη μόρφωσις ἦτο ἀκραιφνέστερον ἐκκλησιαστικὴ, ἂφ' ἑτέρου δὲ ἢ ἐκ μέρους τῆς τε κοινωνίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ παρὰ τῶν ἐπὶ μέρους ἀρχιερέων ἐνθάρρυνσις τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν πτυχιούχων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἦτο ἀφθονωτέρα, ὅποτε ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρετηρεῖτο παρὰ τούτοις τοσαύτη ἀπροθυμία περὶ τὴν προσέλευσιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου¹. Εὐτυχῶς ὅμως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ ἀπροθυμία αὕτη βαίνει ὑποχωροῦσα, ἐνῶ ἐξ ἄλλου αὐξάνει παρὰ τῷ

1. Τοῦτο ἰσχύει πρὸ παντὸς περὶ τὴν ἐν Ἀθήναις Θεολογικὴν Σχολήν, διότι οἱ πλείστοι τῶν ἀποφοίτων τῶν Σχολῶν Χάλκης καὶ Σταυροῦ ἱερώθησαν, ὅπερ

ἱερῶ κλήρω ἢ προθυμία πρὸς ἀπόκτησιν θεολογικῆς μορφώσεως. Πρὸς πύκνωσιν ὅμως τῶν τάξεων τῶν κληρικῶν θεολόγων καὶ ἐν γένει πρὸς ὀριστικὴν διευθέτησιν τοῦ ἐφημεριακοῦ προβλήματος ἀπαιτεῖται αὐξήσις τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοῦ ἁγίου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτῆς τε καὶ τῆς κοινωνίας καὶ πρὸ παντὸς πολλαπλασιασμός τοῦ πνεύματος τῆς αὐτοθυσίας, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄξιος τοῦ ὀνόματος κληρικός, ἀλλ' οὐδὲ θεολόγος. Εἰς ταῦτα δ' ὡς ἐλπίσωμεν, ὅτι θέλουσι συντελέσει, πρὸς τῇ παρατηρουμένῃ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀναζωπυρήσει τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος ἐν Ἑλλάδι, καὶ αἱ θεολογικαὶ σχολαὶ καὶ ἡ ἐπ' ἐσχάτων ἀναδιοργανωθείσα καὶ ἀξιεπαίνως δραῶσα «Ἀποστολικὴ Διακονία» καὶ δὴ καὶ τὸ Θεολογικὸν Φροντιστήριον τῆς Μονῆς Πετρακῆ (βλ. σελ. 95), διοργανούμενον καὶ λειτουργοῦν συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς συγχρόνου κοινωνίας.

Ἡ Ἐκπαίδευσις ὑπῆρξε τὸ τρίτον μετὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν κύριον πεδῖον δράσεως τοῦ θεολογικοῦ ἡμῶν κόσμου, μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1914 καὶ ἐφεξῆς, ὅτε εἰς τοὺς θεολόγους ἀνετέθη ἡ θρησκευτικὴ μόρφωσις καὶ τῆς γυμνασιακῆς νεολαίας, ἥτις μέχρι τότε, ἐξαίρεσει τῶν γυμνασίων τῶν μεγάλων πόλεων, ἦτο ἐμπειστευμένη εἰς τοὺς φιλόλογους, ἢ τοὺς καθηγητὰς τῆς Γαλλικῆς, καθ' ὃν χρόνον οἱ θεολόγοι ἦσαν περιορισμένοι ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς σχολείοις, ἐνθα ἐδίδασκον παντοῖα μαθήματα¹. Εὐτυχῶς δὲ διὰ προσφάτου ἀναγκαστικοῦ νόμου ἀνεγνωρίσθη εἰς τοὺς θεολόγους τὸ δικαίωμα τῆς διευθύνσεως καὶ γυμνασίων, τοῦ ὁποίου ἐστεροῦντο μέχρι τοῦδε, καίπερ ἤκιστα παντὸς ἄλλου εὐμοιροῦντες τῶν ἀπαιτουμένων εἰς τοῦτο οὐσιαστικῶν προσόντων². Πρὸς τελείαν δὲ ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου πρέπει νὰ χορηγηθῶσιν εἰς αὐτοὺς θέσεις ἀνάλογοι ἐν τε τῇ ἐπιθεωρήσει τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἐκπαιδευτικῷ Συμβουλίῳ.

Ἰδιαιτέρας δὲ μνείας ἄξια ἐνταῦθα καὶ ἡ καθαρῶς ἐθνικῆ δράσις τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν τε καὶ λαϊκῶν θεολόγων, ἐξ ὧν ἀνεδείχθησαν οἱ ἔθναρχοι καὶ ἔθναπόστολοι, πολλοὶ τῶν ὁποίων προσήνεγκον καὶ αὐτὸ τὸ αἷμά των ἐν τῷ ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι. Ἀρκεῖ δὲ ἡ μνεία

δὲν σημαίνει τὸ παράπαν, ὅτι ἡ ἐν γένει κατάστασις τοῦ κλήρου ἐν ταῖς οἰκείαις ἐκκλησιαστικαῖς ἢ καλυτέρα καὶ ἢ δράσις αὐτῶν καρποφορωτέρα ἢ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι.

1. Εὐρυτέρα ἦτο ἡ ἐκπαιδευτικὴ δράσις τῶν θεολόγων καὶ μάλιστα τῶν κληρικῶν παρὰ τῷ ὑποδούλῳ Ἑλληνισμῷ, δεδομένου ὅτι ἡ παιδεία εὗρισκετο εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ σχολαὶ ἀνώτεραι, οἷαι καὶ ἡ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, διηυθύνοντο ὑπὸ ἀνωτέρων κληρικῶν καὶ εἶχον ἐκκλησιαστικὴν χροιάν.

2. Ὁρα Β. Ἐξάρχου. Ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων θεολόγων ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει (1932).

τῶν ὀνομάτων τῶν προσφάτων ἐθνομαρτύρων Χρυσοστόμου Μητροπολίτου Σμύρνης καὶ τοῦ Ἀργυμανδρίτου Ἰακώβου Ἀρχατζικᾶκη.

Τέλος σπουδαία εἶναι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ συμβολὴ τῶν ἡμετέρων θεολόγων καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς κοινωνικῆς δράσεως, ἐν ᾧ διακρίνονται οὐκ ὀλίγοι τούτων, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, εἴτε ἰδρύοντες εἴτε διευθύνοντες φιλανθρωπικά ἰδρύματα εἴτε πρωτοστατοῦντες εἰς ἔργα κοινωφελῆ πρὸς διαφώτισιν τοῦ λαοῦ διὰ διαλέξεων καὶ δημοσιευμάτων καὶ πρὸς ἐπούλωσιν τῶν ποικίλων πηγῶν τῆς κοινωνίας. Ἄς μὴ μείνη δὲ ἄνευ μνείας ἡ εἰς τὸ ὑπουργικὸν καὶ ἄλλα ἀνώτατα ἀξιώματα ἀνύψωσις θεολόγων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Σ Υ Μ Π Ε Ρ Α Σ Μ Α

Τοιαῦτα ἐν βραχείᾳ σκιαγραφίᾳ αἱ κατὰ τὴν τελευταίαν πενήτηκονταετίαν παρατηρούμεναι πολυσχιδεῖς πρόοδοι καὶ ὑπηρεσίαι τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἔθνος, πρόοδοι καὶ ὑπηρεσίαι μὴ ὑπολειπόμεναι μηδεμιᾶς ἄλλης ἐπιστήμης ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ, πρόοδοι τέλος καὶ ὑπηρεσίαι, αἵτινες θὰ ἦσαν δαμνέστεραι, ἐὰν αἱ θεολογικαὶ σπουδαὶ ἐτύγχανον παρ' ἡμῖν μείζονος παρά τε τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας καὶ καὶ δὴ τῆς Ἐκκλησίας ἐνθαρρύνσεως. Θὰ ἦτο δὲ ἡ ἐνθάρρυνσις αὕτη μείζων, ἐὰν κατενοεῖτο καὶ ἐξετιμᾶτο ἐπαρκῶς ἐνθεν μὲν ἡ σημασία καὶ ἡ κοινωνικὴ σπουδαιότης τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, ἐνθεν δὲ ἡ ἀξία τῶν θεολογικῶν σπουδῶν. Ἀκριβῶς ὁμως ἡ ἀνεπάρκεια τῆς τοιαύτης ἐνθαρρύνσεως πολλαπλασιάζει τὰς ὑποχρεώσεις τῶν θεολόγων, οἵτινες καλοῦνται νὰ ἀποδεικνύονται αἱ ὑπέρτεροι ἑαυτῶν εἰς ζῆλον ἐνθεον καὶ εἰς αὐταπαρηγοσίαν καὶ εἰς ἀγάπην ἔμπρακτον πρὸς τὸν πλησίον, ἀληθινοὶ μιμηταὶ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ ἀξιοὶ κληρονόμοι καὶ συνεχισταὶ τῶν ὑψηλῶν παραδόσεων τῆς ἑλληνικῆς Θεολογίας. «Φιλεῖ δὲ τοῖς κάμνουσι συγκάμειν Θεός».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ κυριώτερα βοηθήματα εἶναι Η. M u l e r t Religion, Kirche und Theologie (1931). Q. R a b e a u introduction à l'étude de Theologie (1936), J. Bilz Einführung in die Theologie (1935), S. B o r p Theologie als Lebens- und Volksdienst (1935), M. D i b e l i u s wozu Theologie (1941), Φ. Πάπαδοπούλου, Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Θεολογίας (1905), Δ. Μπαλάνου, Εἶναι ἡ Θεολογία ἐπιστήμη; (1905), Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1931) καὶ Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν (1937), Μ. Μπρατσιώτου, Αὐθεντία καὶ Ἐλευθερία ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογίᾳ (1931), Κ. Μέρμηγκα, Ἐπιστημολογία (1931) καὶ Ἱστορία τῶν Ἐπιστημῶν (1940), Β. Ἐξάρχου, Ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων θεολόγων ἐν τῇ Ἐκπαιδεύσει (1932).

Π Ρ Ο Σ Θ Η Κ Α Ι

Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ Ἐξηγητικοῦ κλάδου προσθετέα:

Ἀπ. Μακράκη, Ἐρμηνεία εἰς τὰ 4 Εὐαγγέλια, πρὸς Ἑβραίους, Ἀποκάλυψιν, Ψαλτήριον, Ἄσμα - Ἄσμάτων, ὡς καὶ ἡ μελέτη Ἡ Γραφή καὶ ὁ κόσμος.

Ἄρχιμ. Τιμοθ. Ματθαϊάκη Τὸ πράσινον ἐν τῇ Ἀγ. Γραφῇ (1939). Θ. Καστανᾶ, Πέτρος ὁ κορυφαῖος τῶν Ἀποστόλων (1946), Δ. Μαγκριώτου, Ἡ Βίβλος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης (β' ἔκδ. 1946). Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου Μετάφρασις καὶ σχόλια εἰς τὸ Ψαλτήριον, Ἄρχιμ. Ἰωάννου Μαρτίνου Ἑρμηνεία Ψαλτηρίου, Θ. Κωνσταντίνου, Ποιητικὴ μετάφρασις μετ' εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων εἰς τὸ Ψαλτήριον (1947). Ἐνταῦθα μνημονευτέαι καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ παραφράσεις τοῦ Κ. Καλλινίκου (Ψαλτήριον) Β. Ἀντωνιάδου (Ἰώβ) καὶ τοῦ Β. Βέλλα (Μιχαίου, Ἀββακούμ κλπ.) καὶ αἱ λογοτεχνικαὶ μεταφράσεις τοῦ Ψαλτηρίου (Κ. Φριλίγγος) Ἄσματος (Ἀ. Κάσδαγλης, Γ. Τσουκαλᾶς, Κ. Φριλίγγος) καὶ Ἰώβ (Φριλίγγος), καὶ τοῦ Κ. Διαλησιμᾶ ἢ παραφράσεις τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, ὡς καὶ ἡ τῷ 1901 τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα καὶ τὸν γνωστὸν σάλον τῶν Εὐαγγελικῶν προκαλέσασα εἰς μάλιστ' ἀρὴν γλῶσσαν μετάφρασις τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ Ἄλ. Πάλλη, ἔτι δὲ καὶ ἡ καθαρεύουσα μετάφρασις τοῦ Εὐαγγελίου ἢ ἐκπονηθεῖσα ὑπὸ τῆς κ. Ἰουλίας Καρόλου, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ Φιλίππου Παπαδοπούλου, τῇ ἐπιθυμίᾳ τῆς ἀειμνήστου βασιλίσσης Ὀλγας. Ἐπίσης ἐνταῦθα ἄξια μνείας αἱ ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος τῆς «Ζωῆς» γενόμεναι ἐκδόσεις τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τοὺς Ο' (1927 καὶ 1929) καὶ τῆς Κ. Διαθήκης.

Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ ἱστορικοῦ κλάδου προσθετέα :

Ἐπισκόπου Γόρτυνος Ἰωάννου (Μαρτίνου) Ἑρμηνεία Ἀκαθίστου. Ἀρχιμανδρ. Ζαχαρία Διανᾶ Οἱ χαιρετισμοὶ καὶ ἡ ἀκάθιστος ἑορτὴ (1935). Πολυκάρπου Ψωριάδου Ἡ Ἀρμενικὴ Ἐκκλησία ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου (Κων/πολις 1911). Α. Νικολάκη, Μελέτιος ὁ Πηγᾶς (1903), Ἄρχιμ. Ἰ. Ἀρχατζικάκη Σχέσεις τῆς Ἀγγλικανικῆς μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (Ν. Σιών 1911 σελ. 507 ἐξ.). Μητροπολίτου Θυατείρων Γερμανοῦ, Μελέτη περὶ τῶν σχέσεων τῆς Ὀρθοδόξου καὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας (Ἐκκλησία 1933 σελ. 165) ἐξ. καὶ Ὀρθοδοξία 1934 σελ. 298 ἐξ.). Μητροπολίτου Κυζίκου Καλλινίκου, Ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία (Κων/πολις 1930). Ἀδ. Διαμαντοπούλου Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος καὶ ἡ Λατινικὴ Ὀνία ἐν Ἀνατολῇ (1927), Κατάλογος ἐπισκόπων καὶ μητροπόλεων Ἀγγιάλου (1937), Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ὡς ἱστορικὴ πηγὴ (Ἑλληνικά 1934 σελ. 285 - 308) καὶ Κύριλλος ὁ Λούκαρις ἐν συλλογικῷ ἔργῳ περὶ αὐτοῦ ἐπὶ τῇ 300ετηρίδι του (1939 σελ. 3 - 47). Γ. Κονιδάρη Τὰ κατὰ τὴν ἀκύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιμ. Φωτίου Περόγλου ὡς πατριάρχου Ἱεροσολύμων (1942). Π. Τρεμπέλα Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁποῖος ἐμφανίζεται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του (1946). Δ. Μπαλάνου Ἐκλογαὶ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Ἐκδοσις Ἀποστολ. Διακονίας 1947) καὶ Γρ. Παπαμιχαήλ Ἀπολογητικά (ἀπανθίσματα ἐκ τῶν πατέρων. Ἐκδ. Ἀποστ. Διακονίας 1948). Πρεσβυτέρου Ἰω. Ράμφου, Ἀγιολογικὰ (δύο τεύχη 1948). Ἐπισκόπου Ταλαντίου Βασιλείου Ἀτέση, Ἡ Ἐκκλησία Σκύρου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας (1931) καὶ Ἐπίτομος ἐπισκοπικὴ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ ἐξῆς (1948).

Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ συστηματικοῦ καὶ πρακτικοῦ κλάδου προσθετέα :

Ἄρχιμ. Ζαχ. Διανᾶ Πραγματεία περὶ ὄργης καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς προνοίας. Ἀρχιμ. Τιμ. Ματθαϊάκη Ἀπὸ τὴν πηγὴν τοῦ ζῶντος ὕδατος (τεύχη 4) Ἀρχιμ. Τίτου Ματθαϊάκη Ἡ ἀποστολὴ τῶν κληρικῶν ἐν τῷ στρατῷ, Ἡ ἀποστολὴ τῶν κληρικῶν πρὸς τὰς ἐγκληματικὰς φύσεις, Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς ἐργάτας καὶ τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον τοῦ ἐφημερίου.